

Az intencionalitás modul kidolgozása NOOJ tartalomelemző programmal

Ferenczhalmy Réka¹, László János²

¹ Pécsi Tudományegyetem Pszichológia Doktori Iskola,
7624 Pécs, Ifjúság útja 6.
ferreka@freemail.hu

² MTA Pszichológiai Kutatóintézete,
1132 Budapest, Victor Hugo u. 18-22.
laszlo@mtapi.hu

A tanulmány az NKFP 6/074/2005 számú pályázat támogatásával készült.

Kivonat: A pszichológiai narratív elemzés és kutatás célja, hogy feltárja, milyen módon jelenik meg a szövegben a pszichológiai sík, mely túlmutat az események pusztá leírásán, azaz milyen nyelvi kódok által fejezzük ki és tudjuk kikövetkeztetni ezeket az implikált tartalmakat. A narratívumok, illetve a világ általuk való leképezése egy konstruktív folyamat, melynek jellegzetességei pszichológiailag releváns információval szolgálnak a szöveg alkotójáról. Ennek egyik fontos dimenziója az intencionalitás, ami arra vonatkozik, hogy milyen szándékot tulajdonítunk saját és mások viselkedésének. A kutatásban a NOOJ tartalomelemző programmal dolgozunk, amely a lexikai egységek megragadásán kívül gráfok, azaz lokális nyelvtanok segítségével morfoszintaktikai elemzésre is képes. Távlati cél a különböző modulok kidolgozása után, ezek interakciója alapján egy, a személyiség komplex működésének megragadására is képes szövegelemző program kidolgozása.

1 Bevezetés

Az embert folyamatosan körülvevő, ámbár állandóan változó hatalmas mennyiségű információ felfogásában és feldolgozásában, mely alapján saját, egyedi világunkat megkonstruáljuk, a nyelvnek meghatározó szerepe van. A nyelv is, csakúgy, mint az általa reprezentált világ, állandóan változik, ilyen értelemben élő, dinamikus entitásként beszélhetünk róla. Egyfelől univerzális, másfelől kulturálisan determinált formaként és eszköztárként is jelen van a gondolkodásban, az egyén szempontjából pedig fontos, hogy ezt milyen mértékben és milyen módon tudja igénybe venni, mennyire tudja általa megragadni és megkonstruálni saját külső és belső élményvilágát. Pszichológiai szempontból rendkívül jelentős, hogy az élmények milyen szinten

ragadhatók meg verbálisan, mely tehát több - kulturális, társadalmi illetve egyéni - szinten is meghatározott.

Már kisgyermekkortól, a beszéd kezdetével a nyelv elsődleges szerepet tölt be a reprezentáció kialakulásában („mire van szavunk” – nyelvi relativitás elmélet), illetve az érzések, élmények megélésében és feldolgozásában. A nyelv egy olyan közeg, olyan csatorna, amely által az élmények megfoghatóvá és megoszthatóvá válnak, azaz lehetővé teszi az absztrakt gondolkodást illetve kommunikációt, mely az egyének közötti megértés alapja. Azt is mondhatjuk, hogy a személyek közötti, nonverbálisan bizonyos szempontból áthidalhatatlan szakadékon ível át. Ennek két jelentős aspektusát emelem ki: egyrészt az egyén élményfeldolgozása és identitásának alakulása szempontjából fontos, hogy mindez társas közegben zajlik⁷⁷, másrészt lehetővé teszi, hogy nagyobb létszámú csoportok és magasabb szervezetségi szinten éljenek együtt, mivel a szociális térben való eligazodást szolgálja. [1]

Nagyon fontos tehát, hogy miként reflektál az egyén az őt körülvevő szociális közege, illetve magára, mint eme szociális térben működő individuumra, azaz hogyan érzékeli a saját maga és környezete között fennálló kölcsönhatást. Ennek meghatározó aspektusa az intencionalitás.

Az intenció szó jelentése az *Idegen szavak és kifejezések szótára* alapján a következő:

„intenció *lat* 1. szándék, törekvés, célzat 2. *fil* a tudatnak vmely tárgyra irányulása (élményben) 3. *orv* sebgyógyulás”[2]

Itt is megjelenik az a kettőség a fogalom jelentésében, mely a pszichológiában való használatára is jellemző: a szándékosság, illetve a valamire való vonatkozás/ vonatkoztatás, utalás.

Franz Brentano (1838-1917), a folyamatpszichológia atyja, a lelki jelenségek megközelítésében az intencionalitást, azaz a valamire való irányulást hangsúlyozza, melyet szembeállít a fizikai jelenségek önmagukért való létével. A lelki jelenségeknek ezek alapján két aspektusa különíthető el: amire irányul, a tárgya, és ahogyan irányul, azaz a művelet, aktus. Ez utóbbinak három típusát írja le: a képzetalkotást és ideációt, a megítélést illetve a szeretet-gyűlöletet. Elképzelésében fontos szerepet kap a reprezentáció – csak olyan dologhoz tudunk viszonyulni, ami számunkra már létezik, pl. nem tudunk *csak úgy* látni, mindig *valamit* látunk. [3]

Brentano két aspektusa – a lelki jelenségek tárgya és aktusa – mellett fontos, hogy mindig *valaki* lát valamit. Ez a továbbgondolás William Stern nevéhez fűződik, aki tehát ugyanennek a mozzanatnak a harmadik aspektusát hangsúlyozta. [3]

Az intencionalitás tágabb értelemben a szándék mellett a különböző belső állapotok tulajdonítását is magában foglalja. Kutatásunkban szűkebben, csak a szándék tulajdonítást vizsgáljuk. Bizonyos értelemben minden cselekvést szándékosnak tekinthetünk. Kutatásunkban azonban arra fókuszálunk, hogy a szándék az események pusztá leírásán túlmenően, elsődlegesen milyen módon jelenik meg a szövegben, azaz hogy a személy hogyan jeleníti ezt meg, minek tulajdonítja és hogyan reflektál rá.

⁷⁷ Az identitás felfogható élettörténetünk szerveződéseiként is – hogyan integrálja az egyén a különböző életeseményeit, tapasztalatait a róluk szóló narratívumok mentén koherens élettörténetté. Ilyen értelemben a pszichoterápia narratív újraírás, újrastrukturálás, mely az élmények megragadására és integrációjára irányul. [1]

2 A modul felépítése

2.1 A modul teljes szerkezete

Az intencionalitás kódolása a szövegben több szinten zajlik. Kutatásunk során az igékből indultunk ki, a modul alapját a Todorov által leírt igei transzformációk képezték, melyek arra vonatkoznak, hogy az igék milyen pszichológiai jelentéseket hordoznak, illetve ezek hogyan módosulhatnak. A hat transzformáció (modalitás, intenció, eredmény, mód, aspektus, státus) közül kettő releváns a modul szempontjából: az intenció és az eredmény. (Az eredmény megjelenése, pl. valami *sikerült* valakinek, implikálja a szándék előfeltevését, ezért tartozik ide.) [4]

Igei szinten intencionalitást a következő jegyek közvetítenek:

- Jövőidő (El fogok utazni. Meg fogom venni.)
- Feltételes és felszólító mód (Elmennék nyaralni. Ne álmodozz!)
- Műveltetés (Megjavítottam az autómát.)
- Bizonyos mentális igék (tervez, remél, szándékozik, stb.)

Az igék esetében lényeges, hogy az alany személy legyen, melyet a közeljövőben már tudunk kezelni. (Ki fog sütni a Nap. A vízben lejjönne a naptej a bőrömről. stb. nem intencionálisak.)

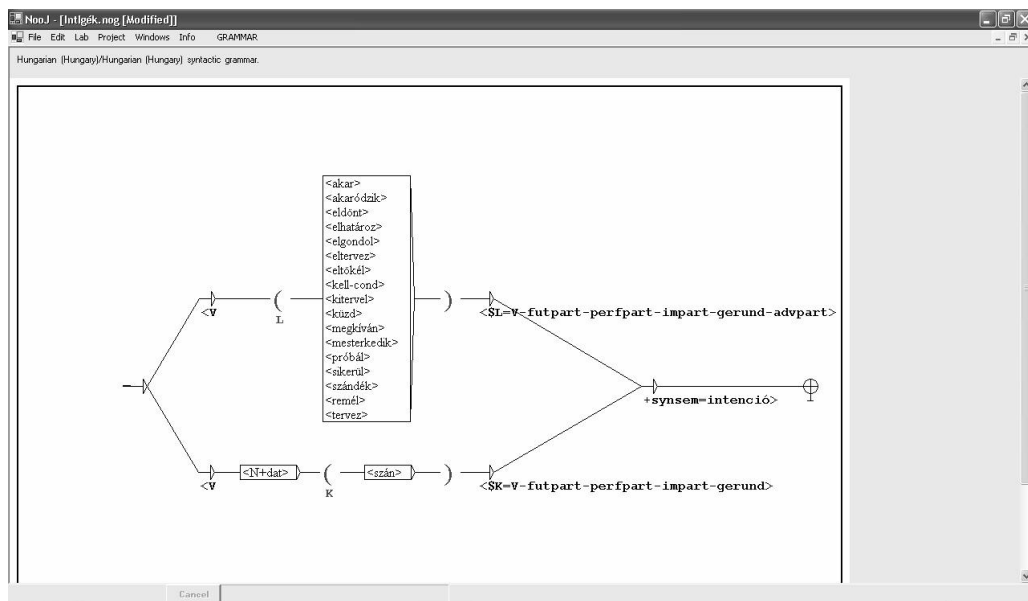
Egyéb nyelvtani elemek és szintek, melyek szintén a intenció nyelvi kódjainak tekinthetők.:

- Főnevek (szándék, cél, akarat, remény, stb.)
- Célhatározók
 - ragos (-ért) és névutós (végett, érdekében) főnevek (Elmegyek egy kóktérlért. Az elutazásunk végett kérdezem. A nyaralás érdekében tette.)
 - határozói névmás – avégett (Avégett adta ide az autóját, hogy járjak vele.)
 - főnévi igenév (Szórakozni jöttem. Ebédelni mentem.)
- Módkhatározószók (szívesen, szándékosan, direkt, stb.)
- Célhatározói alárendelő mondat szerkezetek (Azért jöttem, hogy megmutassam a nyári fényképeket.)

A továbbiakban a határozószók, a feltételes mód és a mentális igék, illetve a főnevek kerülnek részletesebb bemutatásra.

2.2 Intencionális igék

A korábbiakban már volt róla szó, hogy bizonyos értelemben minden cselekvő ige intencionális (ez egy lényeges kapcsolódási pont az aktív-passzív modulhoz), azonban ezen modul esetében arra irányul a keresés, amikor a szándékosságra (vagy a szándék hiányára) tett utalás megjelenik a szövegben, azaz amikor ez a szint elsődlegesen van jelen. Pl. *Ilma iszik egy pohár vizet.*, ezt önmagában még nem soroljuk ide, bár nyilvánvaló, hogy egy szándékos cselekvésről beszélünk. De ha azt mondjuk, hogy *Ilma egy pohár vizet akar inni.*, vagy *Ilmának sikerült innia egy pohár vizet.*, abban már benne van a szándék megjelölése is.

1. ábra Intencionális igék gráfja

A fenti gráfról leolvasható, hogy mely igéket soroltuk ide. Látható, hogy vannak kitételek: a felsorolt szavak (L-változó) minden alakját keresse a program (itt még bármilyen szófaját lehet), azonban a kimenetnél megszabtuk, hogy a találatok közül csak az igéket vegye figyelembe, azok közül is kizártuk a melléknévi vagy határozói igenévekként, illetve modális alakban szereplőket. Ez utóbbi a lehetőségre utal, melyről még a későbbiekben lesz szó. Az előző példamondatra visszatérve: attól még, hogy *Ilma dönthet úgy, hogy iszik egy pohár vizet.*, attól még nincs jelezve, hogy mi a feltételezett szándéka. (Pl. *Dönthet úgy, de szerintem nem akar.*)

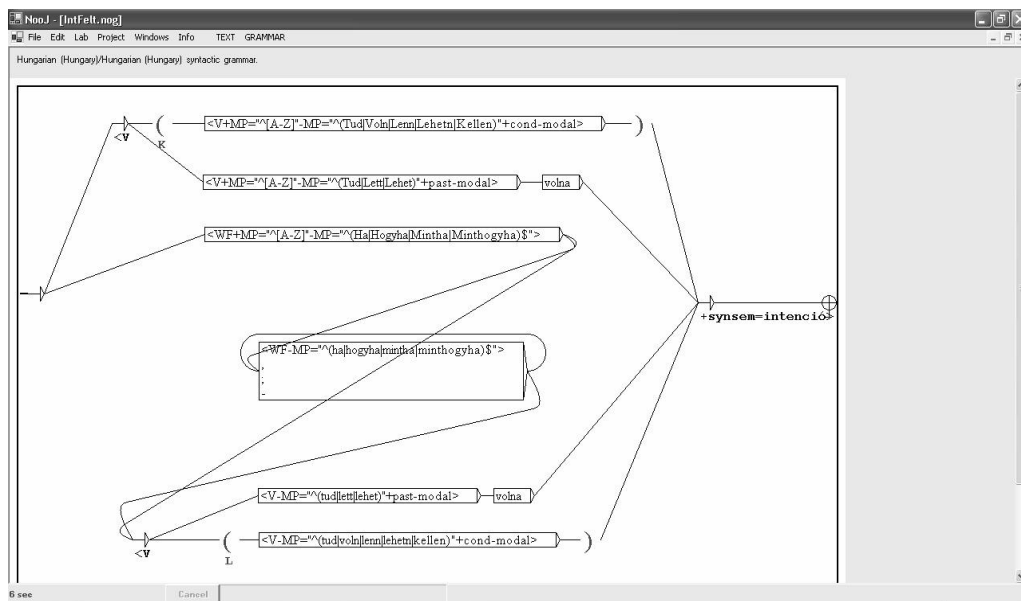
A gráfban szerepel a szán ige is, de csak abban az esetben, ha közvetlenül előtte áll, hogy minek szán valaki valamit. Pl. *Ilma viccnek szánta, hogy megissza a vizemet. (En viszont megharagudtam érte.)* Itt szándékról van szó, akár a szándék és eredmény eltérését is megjelenítve, mely pszichológiailag szintén nagyon fontos. Ha a bűnét szánja valaki, vagy a szán mint főnév szerepel, az már nem tartozik ide és ezt az esetet ezzel a gráffal ki is szűrtük. (Még szükséges ilyen kiegészítő gráfokat létrehozni, pl. a tervez ige sem intencionális, amennyiben konkrét cselekvésként, pl. egy ház tervrajzának elkészítését jelenti.)

Text	Before	Seq	After
ik, foglalkozik vakkokkal. Nem igazán tudja, vagy nem igazán	akarja/<V+sysem=intenció>	tudni, hogy hogy is, mint is kéne velük, hogyan is kéne vel	
tán volt, hogy három éves koromban majdnem kiszáradtam, nem	akartam/<V+sysem=intenció>	valamért inni. Kórházba kerültem, nem tudom, hogy volt, cs	
légmenten lenni az első egy-félévesben talán, mindenáron haza	akartam/<V+sysem=intenció>	menü, úgy örültem, úgy vártam a pénteket... Aztán, hát által	
ott is volt egy-két olyan emlék, amit lehet, hogy máshogyan	kellelt/<V+sysem=intenció>	volna csinálni. Csináltam egy-két hulyeséget, amiknek marad	
y tartós kapcsolatot, most vannak együtt huszonötödik éve, és	reméltm/<V+sysem=intenció>	, hogy még marad is ez így, még vagy huszonöt évét, utána me	
nálni, de akkor is. El kellett tenni legalább egy évnél. El	kellelt/<V+sysem=intenció>	tennie legalább egy évnél. Mostmár azt mondom, hogy simán l	
vnek. Mostmár azt mondom, hogy simán lépek én is, mert néha	kell/<V+sysem=intenció>	lépni... KKapcsolatok ügyében is, leginkább abban. A főiskolá	
entem, az egy erőteljes vakvágyom volt. Azt megpróbáltam,	eldöntöttem/<V+sysem=intenció>	már két évvel ezelőtt, hogy nem kell, de mégis csak elmentem	
em, ez nem gond, szerintem jó, ha az ember tudja, hogy mikor	kell/<V+sysem=intenció>	más szakembertől segítséget kérnie. Ilgen. Ez egyébként nál	
Elenne olyan terület simán, tehát meg lehetne csinálni. Nem	akarok/<V+sysem=intenció>	én igazság szerint évekg családsegítőben dolgozni, egy-két	
, ami most van, megmaradni nem lehet, folyamatosan bővíteni	kell/<V+sysem=intenció>	az ismereteket, újabbakat szerezni. Mindent, mindent ilyen	
még, hogy hol, Pesten, Pest környékén, vagy vidéken, ahol	sikerül/<V+sysem=intenció>	elhelyezkedni. Az, hogy hazamenni? Az sem volna elképzelhet	
olgoznak, csak ott a begyepesedett, bekövesedett emberkéket	kell/<V+sysem=intenció>	először is kioldódni, és csak utána, ezt egy nagyméretű	
ne ezt megfogalmazni, szeretnék. És a párkapcsolatok terén,	sikerült/<V+sysem=intenció>	változtatni a korábbiakon. Sikert, sikerült, nem sokat, d	
a párkapcsolatok terén, sikerült változtatni a korábbiakon. Sik	Sikerült/<V+sysem=intenció>	, sikerült, nem sokat, de előre lépés volt. Úgy érzed, hogy van erre	
olatok terén, sikerült változtatni a korábbiakon. Sikert, s	sikerült/<V+sysem=intenció>	, nem sokat, de előre lépés volt. Úgy érzed, hogy van erre	
etném is, igen sürgetném is, de azt mondom, hogy türelmesen	kell/<V+sysem=intenció>	, mert hiába akarom én, ha ő nem akarja. Az utóbbi, mikor ő	
rgtetném is, de azt mondom, hogy türelmesen kell, mert hiába	akarom/<V+sysem=intenció>	én, ha ő nem akarja. Az utóbbi, mikor ő nem akarja, az egy	
ondom, hogy türelmesen kell, mert hiába akarom én, ha ő nem	akarja/<V+sysem=intenció>	é, ha ő nem akarja. Az utóbbi, mikor ő nem akarja, az egy	
dolognak, de el kell fogadni, nem tudok neki mit csinálni. E	Sikerült/<V+sysem=intenció>	is elfogadni, amikor ilyen helyzet adódik. Elfogadom. Nem ó	
ezzel a problémával? Eén megkötöttem ezzel a, nem is igazán	kellelt/<V+sysem=intenció>	ezzel a problémával megkötöttem. Én ilyen vagyok, soha nem s	
en nagy különbségek vannak, óriásiak a különbségek. Másképp	kell/<V+sysem=intenció>	foglalkozzam én nekem is egy vakkal, én nekem is vakon más	
lalkozzam én nekem is egy vakkal, én nekem is vakon másképp	kell/<V+sysem=intenció>	foglalkozom egy vakkal, mint egy másik látóval. Teljesen e	
adnak! És hát beosztottam. És be tudod osztani. Nem mindig	sikerül/<V+sysem=intenció>	sajnos, mert valankor túlköltekezem, de akkor tudom, hogy	
ni, minden, mert minden kell. Kimaradt, és ezt most pótolni	akarom/<V+sysem=intenció>	. Volt időszej, amikor nem olvastam? Volt időszej, amikor l	
találják. Akkor meg majd lesz valami. Én nem szoktam előre	tervezni/<V+sysem=intenció>	, úgy hogy a jövőre nézve én elég nehezen fogok válaszolni a	
g nehezen fogok válaszolni a kérdésekre. Nem szeretek előre	tervezni/<V+sysem=intenció>	, mert akkor sokkal többet csaldhat az ember, így meg nem	
ire, mert nem készültem arra se egyáltalán, bár lehet, hogy	sikerült/<V+sysem=intenció>	volna, de mostmár így alakult. OM történt abban az egy év	

2. ábra Intencionális igék konkordanciája

2.3 Feltételes mód

Azt mondhatjuk, hogy az ige feltételes módban, lévén, hogy nem konkrét cselekvést ír le, hanem utal arra, hogy a személynek milyen szándéka, vágya, stb. lenne, intencionális. Itt is beleütközünk azonban a lehetőség megjelenésébe, ami nem sorolható ide. Pl. Ilmánál maradvá: *Ilma inna egy pohár vizet.*, vagy *Ilma szeretne (inni) egy pohár vizet.*, ezek mindenképpen intencionális kifejezések. De az *Ilma ihatna/ Ilma tudna inni egy pohár vizet.*, vagy a *Volna itt két pohár víz.* mondatok már nem feltétlenül. (Ez utóbbi alánya nem személy, tehát ezt a későbbiekben ki tudjuk zárni. De a *lenne egy kérdésem/kérésem* már megfontolandó eset, így az ilyen típusú közlésekre szintén gráfokat hozhatunk majd létre). Ugyanígy a *ha adnál, hogyha elmondanád, mintha nem itt lennék, minthogyha még húsz éves lennék, lehetne vagy lehetett volna rosszabb is*, stb. kifejezések sem utalnak a szándéokra, hanem lehetőségeket ragadnak meg. Ezek kiszűrésére készült az alábbi gráf.

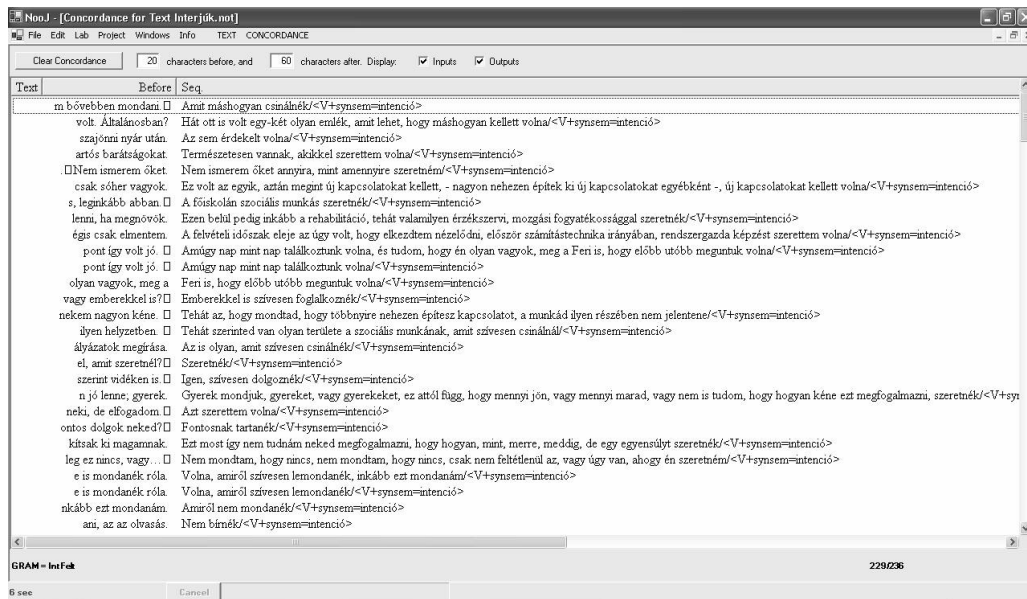
3. ábra Feltételes mód gráfja

A gráf célja tehát, hogy azokat a feltételes módú igéket azonosítsa, melyek előtt a mondatban nem szerepel a ha, hogyha, mintha, minthogyha kifejezés, illetve az ige nem a volna, lenne, lehetne vagy kellene valamely alakja. A gráf segítségével az is megoldható, hogy mindezek kizárása mellett figyelembe vegyük, hogy az ige állhat a mondat elején, illetve megelőzheti egy vagy több szó is. (Fontos szempont, hogy a szöveg mondatok mentén bontottuk egységekre, tehát a mondathatárokat nem tudja átlépni.)

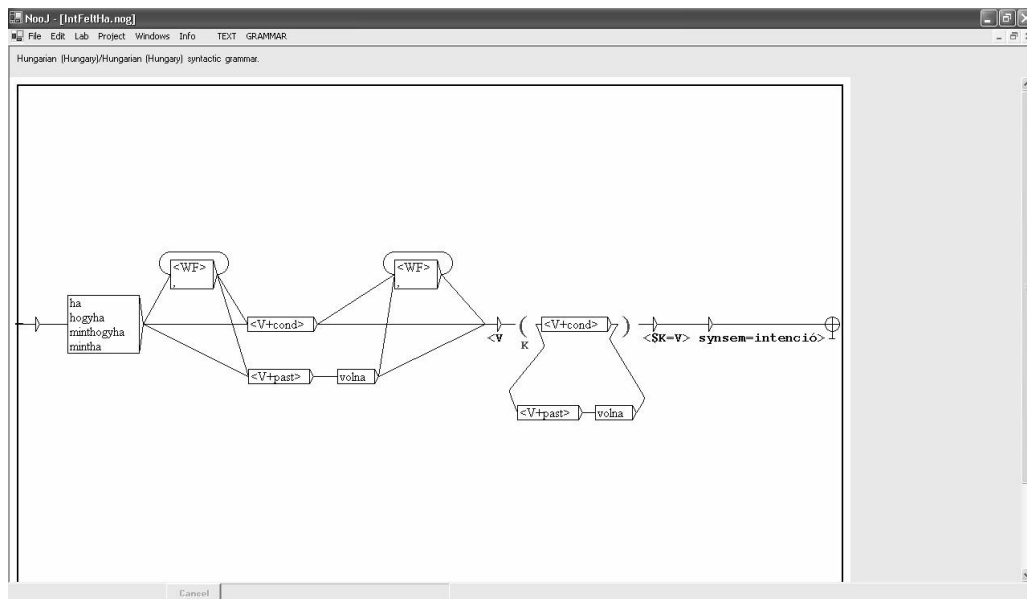
A konkordancia jól mutatja, hogy a gráf a megfelelő alakokat jeleníti meg (pl. a volna nem kap intencionális jelölést, illetve nem szerepelnek benne a nem kívánt alakok). A kézi lejelöléssel egybevetve azt mondhatjuk, hogy nem szerepelnek nem kívánt találatok, illetve a 236 helyes bejelölés mellett kilenc eset van, amit a gráf nem talált meg, tehát nem szerepel a konkordanciában. Ezek alapján még nem vonhatunk le konkrét statisztikai következtetéseket, de az eddigi eredmények biztatóak.

Azonban azért, hogy a lehetőség eseteit kizártuk, veszítettünk intencionális feltételes alakokat is. Például: *Ha Ilma inkább bort inna, magam is vele tartanék.*, *Ha velünk jöttél volna, te is jót mulattál volna.* Ezeknél a mondatoknál az első tagmondat a feltételt vagy lehetőséget jelöli, míg a második feltételes módú ige intencionális. Ezt az előző gráfunkal kiszűrtük, mivel a gráf elakadt a ha, hogyha, stb. kötőszavaknál. Így erre a lehetőségre egy újabb lokális nyelvtant alakíthatunk ki, mely, bár még nem végleges formában, de a következőképpen nézhet ki.

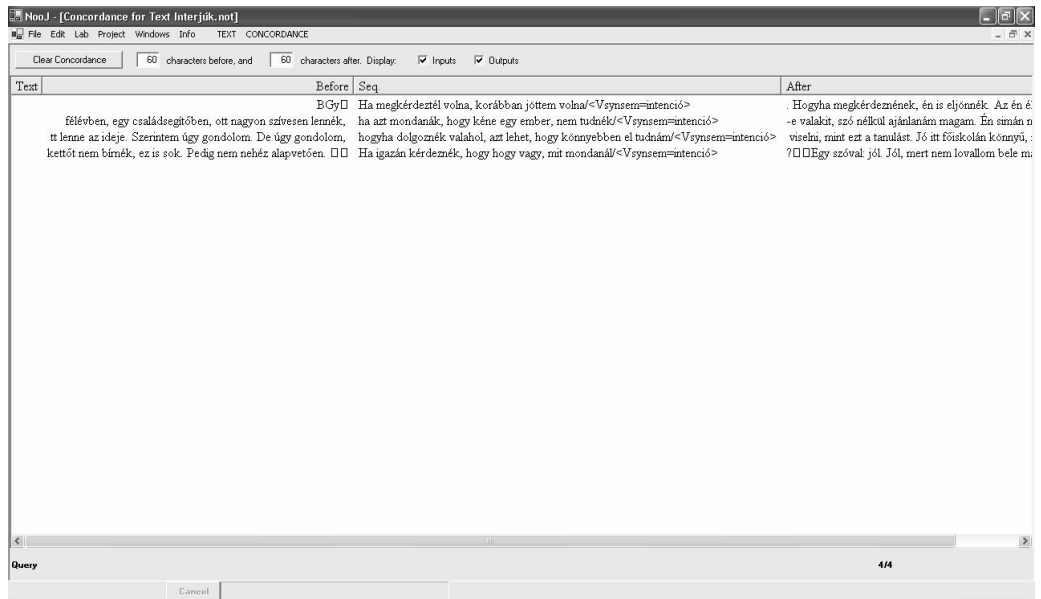
Az alábbiakban tehát az első feltételes-gráf konkordanciája, majd a második feltételes gráf és annak konkordanciája látható.

4. ábra A feltételes mód konkordanciája

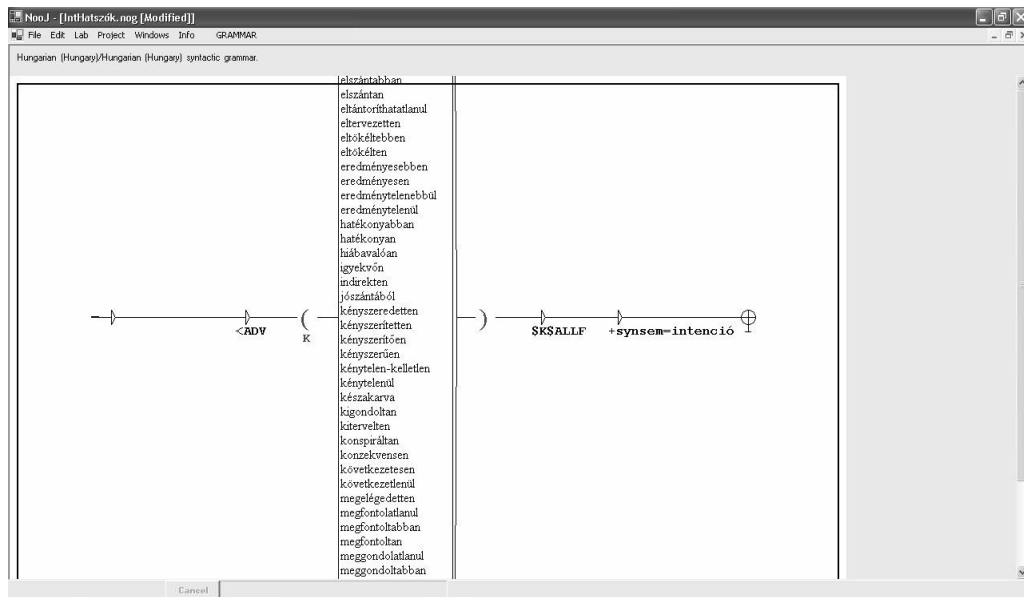
5. ábra Feltételes mód 2. gráfja

6. ábra 2. feltételes gráf konkordanciája

2.4 Határozószók

Az intencionalitást hordozó igei transzformációk egyik jelentős típusa a módhatározószavak használata. Ismét Ilmához visszakanyarodva: *Ilma direkt vizet iszik, vagy készakarva öntötte ki a vizét, mert nem szereti.* stb.. A száz elemből álló listát egy gráfba helyezve lehet lefuttatni a szövegen, méghozzá úgy, hogy csak az adott szóalakra keresünk, mivel nincs szükségünk például az azonos szótóval rendelkező melléknevekre.

7. ábra Határozószók gráfja

Text	Before	Seq	After
almas, alkalmasabb mondjuk, mint a rádió, tv, telefon, mert végzettséget kell szerezni. És ez nem tudom, hogy mennyire oromban egész tudatos volt. Alapvetően engem szerűtem elég olt. Alapvetően engem szerűtem elég tudatosan neveltek, és valamire. És hát ez hozzá már így jutott el, hogy teljesen felvittem egy almát a hálóba, amit nem lehetett, de hát nem yedül csináltam a dolgamat. Ebből volt sok hátrányom. Sőt,	<ADV+sg+synsem=intencio	<ADV+sg+synsem=intencio	<ADV+sg+synsem=intencio

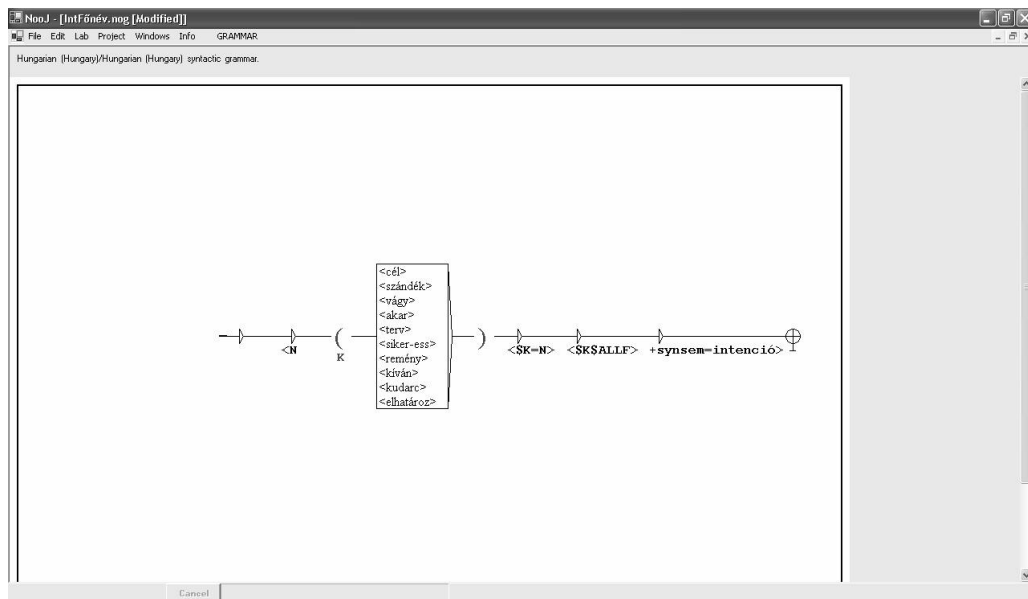
8. ábra Határozószók konkordanciája

A határozószavak azonosítása a szövegben megbízhatóan működik, a találatok az eddig vizsgált szövegeken, melyekkel jelenleg dolgozunk, megfelel a kézi lejelöléseknek. A nagyobb szöveganyagon statisztikailag is alátámasztható megbízhatóság ellenőrzése folyamatban van.

2.5 Főnevek

A jelenleg bemutatandó tényezők közül a főnevek csoportja zárja a sort, melyeket az alábbi gráf tartalmaz.

Ilma esetében ez úgy néz ki, hogy *Ilma vágya/ szándéka/ kívánsága, hogy víz helyett egy pohár finom bort igyon., Ilma akaratából kifolyólag folyóbort iszunk., stb..*

9. ábra Főnevek gráfja

Ebben az esetben is az L-változó a listában szereplő szavak összes alakját tartalmazza, melyek közül azonban csak a főnevek, azoknak viszont minden ragozott formája engedélyezett.

Azt mondhatjuk, hogy ha a szövegben ilyen közvetlenül jelenik meg az intenció, mint téma, akkor az már a mi szempontunkból releváns, ezért fogadunk el minden megjelenési formát.

2.6 Konzekvenciák

A fentiekben leginkább az az irány körvonalazódott ki, amerre a kutatás tart. További gráfok segítségével méginkább árnyalni kell az egyes eseteket, illetve a cikkben és az előadásban nem szereplő tényezőket. Lényeges, hogy a találatokat a szövegben meg lehet jelölni (+synsem=intenció-ként szerepelt a gráfban és a konkordanciában, melyet ha leellenőriztünk, akkor a szövegben is annotálhatunk, így láthatóvá válik majd a szöveg intencionális struktúrája), ami alapján a későbbiekben rá lehet keresni az egyes alakokra. A jelenlegi fázisban még pontos statisztikai adatok nem állnak rendelkezésre, de mégis megemlítenék pár kirajzolódni látszó tendenciát.

Jelen modulon leginkább vakokkal, drogosokkal és depressziósokkal készült interjúk szövegei alapján dolgoztunk. Itt a vártnak megfelelően a depressziósok szövegeiben úgy tűnik, hogy kisebb az intencionalitás mértéke. Ami már most látszik, az az, hogy ezen modul értelmezése szoros összefüggésben áll az aktivitás-passzivitás, illetve a későbbiekben kidolgozandó modalitás modullal, mely utóbbi a már fentebb emlegetett lehetőségesség és kényszer megragadását tűzi ki célul. Elgondolásunkban aszerint lehet a későbbiekben kategóriákat meghatározni, hogy különböző csoportok az intencionalitás megjelenítését szolgáló eszközöket hogyan és milyen mértékben használják (pl. érdekes lesz az intencionalitáson belül leginkább a feltételes mód, illetve a gátoltság és a modalitás modul együttesének vizsgálata), illetve hogy ennek milyen pszichológiai háttere van.

Bibliográfia

1. László János: A történetek tudománya Új Mandátum Könyvkiadó, Bp. (2005)
2. Bakos Ferenc: Idegen szavak és kifejezések szótára Akadémiai Kiadó, Bp. (1984)
3. Pléh Csaba: Pszichológiatörténet Gondolat Kiadó, Bp. (1992)
4. Jerome Bruner: Valóságos elmék, lehetséges világok Új mandátum Könyvkiadó, Bp. (2005)